

מבט על, גיליון 1409, 30 בנובמבר 2020

ההתנקשות בפח'ריזאדה - שיקולים והשלכות

עמוס ידלין ואסף אוריון

ההתנקשות בפח'ריזאדה מעלה חמש שאלות: מי אחראי לה ומה רצה להשיג? מדוע בעיתוי זה? מהן השלכות ההתנקשות? מה תהיה התגובה האיראנית? מהי המדיניות המומלצת לישראל (גם) לאור התפתחות זו? מאמר זה מוקדש למענה לשאלות אלה, ומסוכם בהערכה כי בניכוי שיקולים פוליטיים צרים, מי שביצע את ההתנקשות בפח'ריזאדה ניסה כנראה להשיג שלושה יעדים אסטרטגיים: פגיעה בתוכנית הגרעין האיראנית, הערמת קשיים על חזרת ממשל ביידן להסכם הגרעין, ואולי, בסבירות נמוכה יותר, הצתת הסלמה שתסתיים בתקיפת אתרי הגרעין האיראניים על ידי ארצות הברית. היעד הראשון נראה שהושג – אך התגובה להתנקשות עדיין לפנינו ומחירה עלול להיות גבוהה; השגת שני היעדים האחרים תלויים מאוד בתגובה האיראנית ובכל מקרה הם יעדים מרחיקי לכת, שסיכוי התממשותם נמוך.

שנת 2020 נפתחה בהתנקשות בחייו של גנרל משמרות המהפכה קאסם סולימאני, ולקראת סיומה בוצעה התנקשות בחיי גנרל משמרות המהפכה מוחסן פח'ריזאדה. סולימאני היה מפקד כוח קדס, שהוביל את המאמץ האיראני האסטרטגי להשיג הגמוניה אזורית ברחבי המזרח התיכון, בעיקר באמצעות דיפלומטיה חתרנית, לוחמת שלוחים ותפוצת נשק. פח'ריזאדה היה זה שהוביל את המאמץ האסטרטגי השני של איראן – חתירה להשגת נשק גרעיני.

ההתנקשות בפח'ריזאדה מעלה חמש שאלות: מי אחראי לה ומה רצה להשיג? מדוע בעיתוי זה? מהן השלכות ההתנקשות? מה תהיה התגובה האיראנית? מהי המדיניות המומלצת לישראל (גם) לאור התפתחות זו?

ארצות הברית, שהתנקשה בגנרל קאסם סולימאני, נטלה אחריות פומבית לביצוע וספגה בתגובה מטח טילים איראני שנורה על בסיס אמריקאי בעיראק. על חיסול פח'ריזאדה לא ניטלה אחריות, כמו גם על פעולות נוספות שבוצעו נגד יעדים איראניים במהלך הקיץ האחרון, ובראשן הפגיעה באתר הצנטריפוגות המתקדמות שבנתנו. התנקשויות קודמות בחייהם של מדעני גרעין איראניים יוחסו לישראל ובעקבותיהן איראן ניסתה לפגוע בשגרירויות ישראל בהודו ובתאילנד. כמה ממבצעי הפיגועים האיראניים שוחררו לאחרונה בתמורה לשחרור אזרחית אוסטרלית שנעצרה באיראן. אמנם מהפנטגון נמסר כי "אין תגובה" לגבי ההתנקשות בפח'ריזאדה, אך גם הפעם "התנדבו" מקורות מודיעין בארצות הברית להצביע על ישראל כאחראית. תגובה רשמית לא נמסרה גם מישראל, אולם ראש הממשלה בנימין נתניהו, אמר על מעשיו בשבוע שעבר כי "לא הכל יוכל להגיד". איראן מצידה הטילה את האשמה במישרין על ישראל, והבטיחה תגובה "במקום ובזמן המתאימים".

ישראל וארצות הברית פעלו בעבר יחד נגד תוכנית הגרעין האיראני, למשל בהחדרת נזקת "סטאקסנט" למתקני ההעשרה בנתנו, הגם שגישותיהן לגבי מבצעים התקפיים בהקשר זה הן שונות. התקיפה הישראלית את הכור הגרעיני בסוריה בוצעה בידיעת וושינגטון ואף בברכתה, אך

אין להסיק ממפגשים שהתקיימו זמן קצר לפני ההתנקשות - ביקורו בישראל ובאזור של מזכיר המדינה מייק פומפאו, והפגישה בין נתניהו ליורש העצר הסעודי בן סלמאן (שדבר קיומה הודלף) – כי הפעולה בטהראן תואמה בין כל הצדדים. יחד עם זאת, סביר מאוד שגם הפעם, ישראל לא הפתיעה את הממשל האמריקאי, ואף זכתה לברכתו.

ניתן להעריך, כי ההתנקשות בפח'ריזאדה כוונה להשיג מספר תכליות משותפות לממשלת ישראל ולממשל טראמפ. החיסול נועד לפגוע ישירות בעתיד תוכנית הנשק הגרעיני של איראן, שהוא מילא בה תפקיד מפתח: נשק גרעיני איראני היה משימת חייו. כשנסגרה תוכנית הגרעין הצבאי האיראנית בעקבות הפלישה האמריקאית לעיראק ב-2003, הוחלט בטהראן להגיע לסף הגרעיני במסלול אזורי. פח'ריזאדה, שהוביל את קבוצת הנשק האסורה, שלא היה ואין לה סיפור כיסוי אזורי, שימר את הידע בארגונים ובמוסדות שונים. אם יש תוכנית נשק איראנית חשאית - היא ספגה כעת מכה קשה, והוא הדין עם התשתית האיראנית להתחמשות גרעינית, הממתינה להנעתה מחדש.

הפגיעה במאמץ הנשק הגרעיני, אשר מומחים לתחום מעריכים אותה כמשמעותית מאוד, אינה דווקא בשל אובדן הידע המדעי, אלא בשל אבדן המנהיגות הפרויקטלית, הניסיון הניהולי והקירבה לדרג המדיני העליון באיראן – מאפייניו הבולטים של פח'ריזאדה. אפשר שהסתלקותו תאריך את זמן הפריצה של איראן לנשק גרעיני, כאשר תחליט לעשות כן. מעטים הם בעלי יכולות מנהיגות, ניהול ומקצוענות, שפגיעה בהם מותירה חלל שקשה למלאו. אולם נראה שמוחסן פח'ריזאדה מצטרף לאנשים דוגמת עמאד מוע'נייה וקאסם סולימאני, שלחלקם קם מחליף, אך לא נמצא להם תחליף. אפשר גם להניח כי להתנקשות בו נלווה אפקט מצנן ומרתיע כלפי מדענים אחרים בפרויקט בהווה ובעתיד, וכי הפעולה בשטח איראן, בהמשך להתנקשויות קודמות וביניהן החיסול בטהראן, באוגוסט, של בכיר אל-קאעדה עבדאללה אחמד עבדאללה - ממחישה למשטר האיראני את חדירותו ופגיעותו. אמנם בעולם, כולל באירופה, נשמעו גינויים נגד ההתנקשות כפעולת טרור נגד אזרחים, אולם נכון יותר להתייחס אליה כאל מבצע התקפי נגד קצין בכיר במערך אסטרטגי, במרחב האפור, שבו נלחמים איראן ויריביה במערכה אסטרטגית ממושכת ונמוכת עצימות, באזור הדמדומים שבין מלחמה לשלום.

אשר לממשל האמריקאי, נראה שהנשיא טראמפ נחוש להותיר אחריו מורשת משמעותית ורבת רושם של פגיעה באדריכלי האיומים המרכזיים במזרח התיכון: מצד איראן, תפוצה גרעינית, טרור וחתימה להגמוניה אזורית (פח'ריזאדה וסולימאני); וכן של טרור רדיקלי סוני (מנהיג דאע"ש אבו בכר אל-בגדאדי שחוסל על ידי ארצות הברית באוקטובר 2019; וחיסולו הנ"ל של עבדאללה אחמד עבדאללה). בתקופה האחרונה, ואולי ביתר שאת מאז הפסדו של טראמפ בבחירות לנשיאות, מטיל ממשלו סנקציות גוברות על איראן ושותפיה לאורך הציר מטהראן ועד בירות. ברור שבזמן שנותר לכהונתו, מדיניות "מקסימום הלחץ" שנקט נגד איראן לא תניב הישג מדיני ממשי למעט הכבדת העול הכלכלי על המשטר האיראני, המצמצם את המשאבים שביכולתו להקצות להרחבת השפעתו האזורית ולביסוס עוצמתו הצבאית. לכן, ההתנקשות בפח'ריזאדה עשויה להצטרף ללחץ הסנקציות מצד ארצות הברית, ואולי גם להחמיר את תנאי הפתיחה שבפני ממשל בידן בבואו לחדש את המגעים עם איראן, אם בשל הקשחת עמדות איראן או בשל תגובתה האפשרית לפגיעה בה. נתניהו מצדו נחוש לנצל את שארית כהונתו של טראמפ לקידום הישגים אחרונים בחסותו, גם במחיר של פתיחת יחסיו עם ממשל בידן בטון צורם. וכאשר רוחות הבחירות שוב נושבות בישראל, לא ניתן

להוציא מכלל אפשרות שאף שיקולים פוליטיים השפיעו על בחירת העיתוי הנוכחי להתנקשות בפח'ריזאדה.

עיתוי ההתנקשות כוון אפוא לנצל משבים אחרונים של רוח גבית בממשל האמריקאי היוצא, להקדים ולנטרל חסמים צפויים לביצועה מצד ממשל בידן הנכנס, להשפיע על מרחב התמרון שלו, ולצמצם את הסיכון לתגובה התקפית משמעותית של איראן בטווח הזמן הקרוב. זאת, עקב חשש בטהראן מתגובת-יתר התקפית קשה מצד ממשל טראמפ, וכן מתוך רצון איראני להקל את חידוש המגעים עם ממשל בידן שיחל בקרוב. יש אף המרחיקים ומעריכים את ההתנקשות כניסיון ישראל-אמריקאי לגרור את איראן ל"מארב אסטרטגי", קרי להביאה לתגובה חריפה שתספק לממשל טראמפ עילה לתקוף את מתקני הגרעין האיראניים. פרשנות זו מסתמכת על דיווחים בדבר התייעצות שקיים הנשיא טראמפ עם יועציו בנושא, וכן על משלוח תגבורות של נושאת מטוסים ומפציצים אמריקאיים לאזור. אולם, ניתן לראות בכל אלה מהלכים שתכליתם להרתיע את איראן מפני הסלמה בעת שארצות הברית מצמצמת את נוכחותה הקרקעית באזור, ולא דווקא כעדות לכוננת הסלמה אמריקאית.

השאלה החשובה שעל הפרק היא, מה תהיה התגובה האיראנית? המשטר האיראני הטיל על ישראל את האחריות להתנקשות, וכך שחרר את עצמו מכורח לתקוף מטרות אמריקאיות ולהסתכן בתגובה רבת עוצמה. עם זאת, הוא נשבע להגיב כנקמה וכדי להרתיע מפני התנקשויות נוספות. איראן עשויה לבחור לפגוע באישים וביעדים ישראלים בארץ ובחו"ל, לנוכח מגבלות יכולתה לפגוע בשטח ישראל מזירות המבצעים של שלוחיה – לבנון, סוריה, עיראק, ותימן, וההשלכות החמורות לכך. כאשר איראן נושאת עיניה לעידן בידן, היא עשויה להשהות את פעולת הנקם, למרות הקולות הקוראים בה לתגובה מיידית. תגובות איראניות צפויות, שאינן במישור הצבאי, הן בתחום תוכנית הגרעין. הפרלמנט האיראני, המג'לס, קיבל החלטה לא מחייבת להעלות את אחוז ההעשרה ל-20 אחוזים, להציב צנטריפוגות מתקדמות באתרי העשרה, להקים מחדש כור מים כבדים ואף לפרוש מהפרוטוקול הנוסף של סבא"א – הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. כן הוצע להטיל מגבלות על פקחי הסוכנות, אשר הואשמה בחשיפת פרטיהם של מדעני הגרעין שחוסלו, ולנקוט פעילות דיפלומטית נגד המדינה שבראיתם אחראית להתנקשות.

מה נכון לישראל לעשות? ראשית, חשוב שישראל הרשמית תדבק ב"סייג לחכמה שתיקה", בלי קריצות ורמיזות. על ממשלת ישראל להניח שהתגובה האיראנית תהיה מכוונת בעיקר נגד ישראל, ולכן מתחייבות ערנות מודיעינית ומוכנות מבצעית מיידית במערכי ההגנה, כולל מכיוון ים סוף. נדרש להיערך לאפשרות שאיראן תפעיל את שלוחיה מלבנון, מסוריה, מעיראק ומתימן לפגיעה בישראל, וכן ביעדים ישראלים בחו"ל. אמנם בעידן הקורונה פחת מאוד מספר הישראלים השוהים בחו"ל, אולם "הסכמי אברהם" ירחיבו את זמינות המטרות הישראליות במדינות המפרץ. בהקשרים אלה חשוב התיאום עם ארצות הברית, כשותף חיוני וכמכפיל כוח מודיעיני, מבצעי ודיפלומטי. כבר כעת יש לפתוח ערוצי תקשורת גם מול בכירי ממשל בידן הנכנס – המשבר עלול ולמעשה צפוי להתמשך לתוך תקופתם. על הפרק יעמדו לא רק מדעני הגרעין וממדיו הצבאיים של הפרויקט האיראני, אלא תשתית ההעשרה, המלאים המצטברים, המרחק המתקצר מהחלטה לפצצה, אפשרויות הסיכול של תכנית הגרעין והאסטרטגיה הכוללת למניעת נשק גרעיני מאיראן, וכן אופן שיתוף הפעולה בין ישראל לארצות הברית בשנים הבאות – גם בהקשר קריטי זה של תכנית הגרעין האיראנית.

לסיכום – בניכוי שיקולים פוליטיים צרים, מי שביצע את ההתנקשות בפח'ריזאדה ניסה כנראה להשיג שלושה יעדים אסטרטגיים: פגיעה בתוכנית הגרעין האיראנית, הערמת קשיים על חזרת ממשל ביידן להסכם הגרעין, ואולי, בסבירות נמוכה יותר, הצתת הסלמה שתסתיים בתקיפת אתרי הגרעין האיראניים על ידי ארצות הברית. היעד הראשון נראה שהושג – אך התגובה להתנקשות עדיין לפנינו ומחירה עלול להיות גבוהה; השגת שני היעדים האחרים תלויים מאוד בתגובה האיראנית ובכל מקרה הם יעדים מרחיקי לכת, שסיכוי התממשותם נמוך.